

Tibay Ákos

A resztoratív technikák alkalmazásának lehetőségei a büntetés- végrehajtásban

I. Alapvetések

A magyar büntetés-végrehajtás – csakúgy, mint világszerte a szabadságvesztés-büntetések végrehajtását végző szervezetek, illetve azok fundamentumát képező, őket körülbástyázó retributív igazságszolgáltatási jogfilozófiák – az elmúlt évtizedben (évtizedekben) új típusú kihívással kellett, hogy szembenézzenek. A nővum a resztoratív igazságszolgáltatás újra felfedezett eszmerendszere és az általa felszínre hozott – a retributív szemléletet alapjaiban is megkérdőjelező, vagy azt (éppenséggel, annak abolicionista irányzata által) támadó – kritikája.

A retributív, megtorló igazságszolgáltatás tudományos megalapozása óta, folyamatos evolúciós fejlődésen ment, és megy keresztül. Sikeresen vette át, és építette rendszerébe a pozitivista, preventív jogfilozófiai hatásokat; és most az immár neoklasszikus büntetőjogi felfogás – a treatment ideológia szükségszerűen beállt kritikái váltását követő viszonylagos nyugalmi helyzetéből kilendülve, és egyfajta kényszerpályára kerülve – újabb válaszút előtt áll.

A retributív büntetőjogi felfogás, amely megújulókéességét már bizonyította, a jó gyakorlatokat, technikákat és filozófiát átveszi, szintetizálja, ezáltal saját fejlődési képességének adva újabb lendületet, átesik egyfajta paradigma-váltáson.

A megtorló igazságszolgáltatás legmarkánsabb, intézményesített megjelenési formája a büntetés-végrehajtás, és – bár a mindenkori büntetőpolitikai koncepció kialakítására viszonylag csekély ráhatása van – fontos indikátora az adott közösség, állam büntetőjogi irányvonalának.

A büntetés- végrehajtást infrastruktúrája, fizikai környezete és lehetőségei, elhelyezési korlátai és az ezekkel összefüggő jogszabályi kötöttsége túlnyomóan korszerűtlen intézménnyé teszik, így a szabadságvesztére ítélték halmazára nézve valóban markánsan hatnak a prizonizációs ártalmak.

A negatív, káros hatásoknak – és az ebből (is) fakadó bűnismétlési rizikónak, valamint a reintegrálódásra képtelenségnek – a minimalizálása érdekében a büntetés-végrehajtási rendszerek a kezdetek óta dolgoztak ki nevelési koncepciókat (a teljesség igénye nélkül: az auburni rendszertől a treatmenten át a korrekciós nevelésig).

A büntetőjog idealizált célja (amely az emberi sokszínűség miatt el nem érhető), hogy egy bűnelkövető se kerülhesse el a felelősségre vonását, és a bűnismétlés lehetősége kizárt legyen. Ezen utópiát hajszolva – a történelmi hagyományok szerint – a brutális megsemmisítésektől a humanizálódott szabadságvesztés és a nagyobb tömegben alkalmazott egyéb főbüntetéseken át ível a büntetőpolitika története.

A reális és elérhető cél a normakövetés olyan mértékű megteremtése, amely révén az adott állam polgárai a mindennapi életben általánosan jónak ítélik meg a közbiztonságot. Hazánkban tehát a büntetés-végrehajtási szervezetnek a mindenkor lakosság nagyjából 0,1%-át kitevő szabadságvesztésre ítélt populáció nevelésén-kezelésén keresztül kell hozzájárulnia ennek a közbiztonsági érzetnek a kialakításához és elérése esetén annak tartósan stabil fenntartásához.

A társadalomra veszélyes cselekmények súlyosabb alakzatai elkövetőinek megfelelő idejű szabadságelvonása, illetve a töltött ítéletük alatti egységes reintegrációs elvek, célok és modern módszerek betartása mellett, a fentebb ismertetett arányok torzulását kizáró mértékű büntetés-kiszabásokkal, a megfelelő spektrumú társadalmi és költségvetési támogatottsággal a magyar büntetés-végrehajtási szervezet a büntetőpolitikai célok megvalósításának hatékony eszköze tud és akar lenni.

II. Resztoratív technikák

Az újra felfedezett résztoratív szemlélet a kárhelyreállítást helyezi gondolkodásának fókuszába, azzal a felismeréssel, hogy az áldozat a klasszikus, professzionális büntetőeljárás marginális szereplője marad, annak ellenére, hogy ő szenved el a vagyoni és nem vagyoni sérelmeket. A résztoratív igazságszolgáltatás elve szerint az igazságszolgáltatás fő feladata a kár helyreállítása, a bűncselekmény előtti állapot visszaállítása. Az elkövető nevelése csak ezután következhet és csak olyan mértékben, amennyire az államnak arra még szüksége lehet.

Ez a logika az állami büntetőhatalom monopóliumát és a sztrikt legalitás elvét alapjaiban kezdi ki.

Természetesen a résztoratív elmélet sem képez homogén egységet. Egyes elméletek fókuszában azon közösségek állnak, ahol az elkövető és az áldozat mikrokönyezete a cselekményt és az eljárást követő időben is együtt, illetve egymás mellett élnek. A családbeli, családok közötti konfliktusok, az iskolai viták eklatáns példái a közösségi együttélés problémáinak, ahol a bocsánatkérés és megbocsátás a problémakezelés célja. A reparációs elmélet ezzel szemben a kár megtérítésére, enyhítésére helyezi a hangsúlyt. A transzformációs elmélet viszont a bűn háttérében álló, az azt motiváló társadalmi igazságtalanság és egyenlőtlenségek feltérképezését és kezelését tűzi ki célul. Az abolicionista irányzat pedig egyenesen a büntetés nélküli büntetőpolitika irracionális meghirdetéséig ment el.

A klasszikus értelemben vett közösségi jóvátétel önmagában nem lehet eredményes a bűncselekmények visszaszorításában, hiszen tényleges közösségi mechanizmusok nem játszódnak le, vagy nem futnak végig, ennél fogva eredménye, tartóssága kérdéses. Ugyanakkor a modernizált résztoratív technikák egyik nagyon fontos jellemzője, hogy azok választhatók (a történelmi múltban a közösségi ítékezésnek való alávetés nem választás kérdése volt, hanem egyszerűen természetes velejárója a mindennapi életnek, másrészt pedig az egyén jól felfogott, önös érdeke volt a közösségi szankcionálás, mert ennek révén a

közösségi védelmet is élvezte, hiszen annak keretein belül maradt). A választás lehetősége, az alternatívák közötti döntés – viszonylagos – szabadsága az egyént a verdikt megszületése pillanatától motiválttá teszi. A közösségi célok irányába ható egyéni motiváció (még ha az a motiváció valamelyik alacsonyabb dimenzióját éri csak el) a speciális prevenció elérésének talán legfontosabb alkotó eleme.

A magam részéről egyetértek Bárd Petra azon megállapításával, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás „egy a büntetőelméletek sorában, mely a bűnre, mint az egyén vagy a közösség ellen, és nem az állam ellen elkövetett cselekményre fekteti a hangsúlyt, ugyanakkor nem csorbítja az állam büntető monopóliumát”.¹ Vagyis bizonyos bűncselekmények elkövetése esetén, amikor a sértett és az elkövető relációjában lehet tartani a konfliktust, az állami akarat szerinti eljárás és technika alkalmazása, valamint a sértett egyéni – és az állam által tolerálható minőségű, mennyiségű – kártérítése mellett, a resztoratív igazságszolgáltatás elmélete által ösztönzött módszerek alkalmazása lehetséges és célszerű.

Melyek ezek a módszerek?

A resztoratív technikák tipizálását többen is elvégezték. Ezen csoportosítások közül Paul McCold „A resztoratív igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata” c. munkája tipográfiáját alapul véve három nagy halmaz különböztethető meg:

- Mediációs modellek (közösségi mediáció, áldozat-elkövető békítő program, áldozat-elkövető mediáció);
- Kör modellek (békítő kör, ítélő kör, gyógyító kör);
- Konferencia modellek (CSDCS, közösségi csoport konferencia).²

Mediációs modellek

„A mediáció olyan konfliktuskezelő technika, amely talán egyidős az emberiséggel... A mediáció a felek érdekeinek kölcsönös megértését helyezi a középpontba, és egyben keresi a vitás ügynek a felek által elfogadható megoldását”³ A mediáció az egyik legjobban elterjedt és ismert resztoratív módszer, mely büntetőjogi kodifikáláson is átesett. Az eljárás során az áldozat és az elkövető elmondják egymásnak, hogy a bűncselekmény miként érintette őket; ezzel kapcsolatban tényeket és információkat osztanak meg egymással, és a mediátor közvetítésével konstruálnak egy, mindkét felet kölcsönösen kielégítő, írásba foglalt megállapodást. A mediátor az eljárás során objektív és semleges magatartással közvetít a sértett és áldozat között.

A közösségi mediáció korunkban, az USA-ból indult útjára. Általában közösségi

1 Bárd Petra: A helyreállító igazságszolgáltatás elméletei és módszerei. In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve – 2009. I. kötet. Szerk. Borbíró Andrea, Kerecsi Klára. Budapest, 2009. 197. o.

2 Negrea Videá: Resztoratívmodellek. –mediator09.web44.net/III.%20Felev/.../resztorativNegrea.doc – 7. o.

3 Negrea Videá: i. m. 7. o.

problémamegoldó központokban működtetik, ahová gyakorlatilag az utcáról be lehet térni a probléma megoldását keresve. Az eljárás során a mediátor nem írhatja elő a döntést, de segít a tárgyalásokat mederben tartani, semlegessége megtartása mellett. Az eljárás – resztoratív aspektusból nézve – jelentős hibája, hogy a gyakorlatban a közösségi mediációt végző közvetítők nagymértékű professzionalizálódása miatt egyrészt minőségbiztosítási rendszert vezettek be, így az állam újfent betüremkedett az eljárásba, másrészt túlságosan megállapodás-vezérelté vált.

Áldozat-elkövető békítés az 1974-ben történt Kitchener-kísérletet követően vált ismertté. A kísérlet alapja az volt, hogy két tinédzser vandált (már bűnösségük kimondása után) a sértettel – és cselekményük következményeivel – szembesítették. A megbánás, megbocsátás és jóvátétel hármasságát révén mind az elkövetők, mind a sértett megelégedetté válhatnak. Az eljárás során, „a cél a sérelmek orvoslásával és a jó kapcsolatok helyreállításával a békítés, az eszköz pedig a közvetlen mediáció az áldozat és az elkövető között, bármilyen kapcsolat is ment tönkre a bűnös cselekedet miatt.”⁴ A mediátor a feleket aktív részvételre motiválja.

Az *áldozat-elkövető mediáció* a békéltetést hangsúlytalanná teszi, miközben hangsúlyozza az áldozatok sebeinek begyógyítását, a veszteségek jóváírását és az elkövető felelősségét. Indirekt és párbeszédvezérelt stílusú mediáció, melynek előkészítő szakasza a felek részére külön-külön megtartott ülés. A mediátor facilitálja a párbeszédet, illetve mindkét felet támogatja.

A mediációs modellek és gyakorlatuk hatásainak tényszerű vizsgálata, a hatékonyság objektív kimutatása kapcsán egyelőre viszonylag kevés statisztikával rendelkezünk, Mark Umbreit 1994-ben 3 142 – az USA-ban elvégzett – mediációra benyújtott esetet vizsgált, és többek között kimutatta, hogy „kevesebb és kevésbé súlyos bűncselekményeket követtek el azok, akik részt vettek a mediációban (18%), összehasonlítva hasonló, de mediációban részt nem vett elkövetőkkel (27%).”⁵ Az adatok biztatóak, de figyelembe kell venni azok elemzésénél, hogy a resztoratív technikák alapja az önkéntesség, amely az elkövető részéről is fenn kell, hogy álljon. Az önként felvállalt és ezért motivált megoldáskereső eleve magában hordozza az eredményességet. Fontos kritikai szempont annak tudata, hogy az angolszász jog a mai napig hordozza a közösségi ítékezés jegyeit (esküdtszék, jury stb.), így a közösség irányába ható resztoratív technikák ráépülhetnek a tradíciókra, ami szintén a siker egyik alapfeltétele.

A közösség bevonódása markánsan jelenik meg a kör modellek esetében.

Kör modellek

A *beszélőkör modell* – mint általában véve minden kör modell – messzire nyúlik vissza az emberiség történelmében. Filozófiai alapja, hogy egy adott ember nem hozhat döntést egy másik személy felett, ezt csak a közösség teheti meg. A beszélőkör az ősi, prehistorikus kultúrákban központi szerepet töltött be. A

4 Negrea Videá: i. m. 10. o.

5 Negrea Videá: i. m. 21. o.

benne megnyilvánuló együtt-döntés a közösség összetartásának, egyszersmind a közösség erejének demonstrálása.

A *béketeremtő kör* szintén a korai típusú közösségek sajátossága volt. A navajo indiánok hagyományai szerint a sérelmet szenvedett fél az elkövetőnek igényt nyújt be, azzal a céllal, hogy az tegye jóvá a neki okozott sérelmet. Amennyiben az igény nem talál fogadókésziségre, vagyis eredménytelen a jóvátételre irányuló kérés, úgy a sértett a közösség vezetőjéhez fordulhat, hogy a vezető „facilitálja” a folyamatot, a békét megteremtő megbeszélés érdekében. Az ügy megbeszélésébe – a megoldás érdekében – a közösség minden tagját bevonják. Az eljárás sajátossága, hogy a vezető a saját álláspontját, véleményét is megfogalmazza a béketeremtés folyamán.

Az *ítélő kör* „olyan közösségi eljárás, amely a büntető igazságszolgáltatási rendszerhez társulva konszenzust hoz létre egy adott ítélkezési tervről, minden érdekelt fél panaszát figyelembe véve”.⁶ A körök hagyományos körrituálét használnak bevonva minden hagyományos bírósági szereplőt. Kialakítanak egy nagy kört vagy egy belső és egy külső kört, a belső körben az áldozat és annak támogatói ülnek, a külső gyűrűben olyan szakemberek foglalnak helyet, akiket felkérhetnek különleges információik előadására. A közösség más érdekelt tagjai a körben való közreműködést megtiszteltetésként fogják fel, az ítélkező körök ily módon mindenekelőtt a közösség építéséről szólnak. A módszer tehát ötvözni igyekszik a közösségi igazságszolgáltatás ősi és modern eszközrendszerét, melynek nem titkolt végcélja a közösség meg- vagy újrateremtése, abból a felismerésből, hogy az individualizált ember, „az egyszemélyes kultúra” az integrálódás, a közösséghez tartozás élményének megélése segítségével jusson el a motivált jóvátételig.

Gyógyító kör modelljének alapja is indián hagyományokra épül. Az elkövetés felfedését követően, egy – a közösség tagjaiból verbuválódott – kármegállapító csoport gondoskodik az áldozat biztonságáról, és egyúttal szembesíti az elkövetőt a tetteivel. Az elkövetőt bátorítják, ösztönzik felelőssége elismerésére, továbbá arra, hogy keressen támogatást viselkedése megváltoztatására. Az így kialakított kört összehozzák a kármegállapító csoporttal, melyhez csatlakozhatnak a „megjavult” elkövetők; illetőleg a kör tovább tágítható az elkövető családtagjaival. Ezzel egy időben a kármegállapító csoport megkezdi munkáját a gyógyító körben az áldozattal, és fokozatosan bevonja az áldozat családját is a folyamatba. A két kör egy ítélkező körré olvad össze, mely magában foglalja a bírót és a többi bírósági szakembert is. A bíró az elkövető meghallgatását és a közösség javaslatainak elhangzását követően hozza meg ítéletét. Az elkövető ezek után félévente a közösségi körben (bíró és más hivatalos személyek jelenléte nélkül) számol be tevékenységéről, melynek pozitív értékelése esetén a tisztító körben mentesül bűne alól és nyer feloldozást.

Konferencia modellek

6 Negrea Videá: i. m. 22. o.

A resztoratív igazságszolgáltatás konferencia modelljeiben az emberek – valamilyen szervező elv szerinti – csoportosulása mintegy értekezlet keretében tárgyalja meg a korábbi, csoporthoz kapcsolódó esemény felvetődő kérdéseit és esetleges megoldásait.

A konferencia modellek támogatói túlnyomóan magukévá tették azon nézetet, miszerint a mediáció büntetőjogi értelmezése és alkalmazása lehetetlen, vagy legalábbis aránytalanul nehéz, mivel „a polgári jogon alapuló eljárás »morálisan egyenlő« vitában állóknak kínál lehetőséget egy tárgyalásos kompromisszum elérésére”.⁷ „A konferencia módszert alapvetően a helyreállítás és a közösség átforgalmazásának filozófiája vezeti.”⁸ Az előzőekben ismertetett modellek elsősorban az áldozat és az elkövető lelkiállapotára koncentrálnak, míg a konferencia módszerével valamennyi fél szociálpszichológiai tényezőit igyekeznek orvosolni. Negrea Videa továbbá kiemeli, hogy a bírói útról az eljárást nem csupán az elterelés kedvéért, hanem sokkal inkább a családok és barátok érdekében terelik el, hiszen az elkövető és az áldozat is ezen közösségek gondoskodását élvezi. A konferencia modellek közös jellemzője, hogy az elkövetőt szembesíti az áldozattal, annak érdekében, hogy elvállalja, felvállalja tettét, tudatosítsa a következményeket (az áldozati oldalról) és ez alapján bánja meg cselekményét.

A *családi döntéshozó csoport konferencia* – vagy az ismertebb betűszóval: CSDCS – Új-Zéland úttörő szerepvállalásával indult útjára, eredetileg fiatalok elkövetőkre kidolgozott eszköztárral. Az eljárásban az új-zélandi – a gyermekek és a családok ügyeivel foglalkozó – szaktárca, a minisztériumi alkalmazású facilitátorok révén vesz részt. Amennyiben a fiatalok elkövetőt letartóztatják, vagy kilátásban van felügyelet alá helyezése, úgy a minisztérium jogszokokat rendel ki. A fiatalok eljárásának koordinátora a felekkel – családdal, rendőrséggel, a fiatalok ügyvédjével (amennyiben van) – való konzultációt követően tűzi ki a konferencia helyszínét és időpontját. A facilitátor a fiatalok eljárás koordinátora lesz. A konferencia első lépéseként a rendőrség képviselője ismerteti a tényállást, amit az elkövető vagy elismer, vagy tagad, majd a résztvevők megtárgyalják, hogy miként lehetne jóvátenni az elkövetett sérelmet. Mindeközben az elkövető családja külön tanácskozik, hogy milyen indítványnyal álljon elő, majd újabb ülés következik, amelyen a szakemberek és az áldozat részvétele mellett döntenek az elkövető és családja indítványáról; vagyis elfogadják a jóvátétel tervezetét, vagy elutasítják azt.

A kezdeti próbálkozások nyomán megállapítható volt, hogy „a fiatalok igazságszolgáltatás keretében alkalmazott családi csoportkonferencia olyan irányba haladt, amely a szakemberek által túlságosan ellenőrzötté és jelentősen elkövető centrikussá tette”,⁹ ezért napjainkra a gyakorlat módosította az eljárást, elsősorban a „laikus” közreműködést erősítve. A fiatalok CSDCS-je a családi döntést helyezi a középpontba, vagyis azt az aktust, amikor az elkövető családja zártkörű tanácskozáson dolgozza ki a legoptimálisabb jóvátételt. A

7 Negrea Videa: i. m. 24. o.

8 Negrea Videa: i. m. 25. o.

9 Negrea Videa: i. m. 27. o.

mélylélektani mozgatórugó a beismert tett feletti szégyenérzet. Negrea Videa szerint „míg a család és a barátok által kifejezett rosszallás lelkiismeret-furdaláshoz vezet, addig a hatóság rosszallása ellenkezéshez, dachoz. A reintegratív szégyen az elkövetőt egyrészt a szégyenérzet megtapasztalására ösztönzi a magatartása miatt, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy megtartsa méltóságát”.¹⁰

Megjegyzem, hogy CSDCS a mediáció mellett a viszonylag leginkább kikísérletezett resztoratív módszer a magyar büntetés- végrehajtás eszköztárában.

A *közösségi csoportkonferencia* (KCSK), az ausztrál Wagga-modellre építkező, eseményorientált tevékenység, mely a pusztán a jogsértéssel okozott sérelem helyreállítására szorítkozik. A KCSK révén a társadalmi kohézió facilitátor közrehatása nélkül, öngerjesztőleg is létrejön. A konferenciának kötött forgatókönyve van, amely szerint az eljárás három fő részre osztható:

- meghatározott kérdésekre (pl. Mit érzett az elkövetéskor?) adott válaszok,
- a jóvátételi konszenzus megkeresése,
- az egyezség elérése (kötetlen társasági rész).

A KCSK-val kapcsolatos tapasztalatokat egy hároméves kutatás eredményeképpen összesítették. A Negrea Videa által hivatkozott adatokból érdemes kiemelni, hogy a konferenciára utalt esetekben az újbóli letartóztatások aránya 19%, míg a hagyományos bírói útra terelt esetekben 36% volt, illetve a resztoratív módszerrel kezelt helyzetekben 90%-os volt a sértetti elégedettség.

A fenti, elsősorban diszciplináris jellegű áttekintés alapján, véleményem szerint, a resztoratív igazságszolgáltatás modelljének – és az elért sikerek – alapja: a közösség, a hagyomány, az önkéntesség és a motiváció. A közösség egységet kell, hogy képezzen; vagyis elsősorban viszonylag kis létszámú – tradíciókkal és élő közösségi igazságszolgáltatási hagyományokkal rendelkező, közös célok és értékek mentén ténykedő – csoportokban alakultak ki resztoratív jegyek.

A valódi közösség hiányában, a tiszta önkéntesség megléte mellett, súlyozottan számolni kell azzal, hogy a resztoratív megoldások választása nehezen formálódó, gyakran racionális érvek mentén végiggondolt lépés, vagy éppen – a bírói útról való elterelődés lehetőségétől hajtott – az egyén jól felfogott érdekében kényszerből hozott döntés. A motiváció és annak dimenziói kölcsönös és többszörösen oda-visszaható relációban állnak a közösség és az önkéntesség viszonyával.

A modern társadalom és állam, az individualizáció (ld. Csányi: Egyszemélyes kultúrák), illetve az európai jogfejlődés a resztoratív módszerek átvételét vagy újraélesztését nehezítik. A többször említett közösség az egyéni utak keresése, a kohézió hiánya, az állami célok – érdekcsoportok, lobbykörök, pártok általi – szétforgácsolása, összekuszálása miatt emel akadályokat. A jogi hagyományokból kiveszett közösségi jelleg, a sztrikt legalitás vagy a jogágakra tagolt jogi gondolkodás (pl. a mediáció polgári jogi konstrukció, így a büntetőjogba való beemelése nehézkes; míg korábban egyszerű közösségi, törzsi döntést igénylő

10 Negrea Videa: i. m. 30. o.

kérdés volt) szintén újabb legyőzendő kihívást jelent a resztoratív módszer számára.

Amennyiben közösséget sikerül létrehozni önkéntes és motivált személyek körében, úgy a hagyományok közé emelt – múlttal rendelkező, általánosan elfogadott – resztoratív módszerek hatékonyan tudják szolgálni a bűncselekmények elkövetői és sértettjei számára történő igazságszolgáltatás megvalósulását. A resztoratív igazságszolgáltatás egyeduralmának azonban akadálya a nagy létszámú társadalom, a bűncselekmények – ebből is következő – nagy száma és a már említett közösségi szétforgácsolódás is.

Amiért mégis érdemes a resztoratív elméleteket és technikákat megismerni és racionális keretek között alkalmazni, az – véleményem szerint – a retributív igazságszolgáltatás reformjának, ösztönző megújításának a lehetősége. A hagyományos igazságszolgáltatás felépítményében a büntetés-végrehajtás a resztoratív technikák felhasználása alkalmas terület.

III. A büntetés-végrehajtásban alkalmazott resztoratív technikák

A szabadságvesztés-büntetés már régóta nemcsak a megtorlás manifesztálódása; a szabadságvesztéshez javító, nevelő vagy éppen korrekciós hatás elvárt kísérlete kapcsolódik. Ez az a többlet, amely a büntetés-végrehajtást, pontosabban a büntetés-végrehajtási nevelést a pönológiai tudományok között is kiemelt státuszra kell, hogy emelje. A büntetés-végrehajtási nevelés jogfilozófiai alapokba ágyazott, pedagógiai elvek és módszerek mentén kialakított prudentia, amely a büntetőpolitika változásaitól és saját tapasztalataitól hajtva változik, fejlődik. A magyar büntetés-végrehajtás a nemzeti jogtörténeti hagyományok evolúciós útján maradván, ugyanakkor az európai-nemzetközi jog előírásainak figyelembe vételével, a jó tapasztalatok beemelése és racionális hasznosítása mellett alakítja ki új nevelési koncepcióját, módszertanát.

Mediáció

Ezen új nevelési koncepció egyik metódusa a *mediáció*, melyet több intézetben is próbaképpen alkalmaztak a fogvatartottak konfliktusainak rendezése érdekében. A fogvatartottak közötti mediáció tehát nem a szabadságvesztés alternatívája, hanem konfliktuskezelési eszköz – a hagyományos, fegyelmi fenytésekkel való fenyegetettség mellett vagy helyett. A módszer a fegyelmi vétség súlyát el nem érő konfliktusok rendezésének eszköze lehet csak – mindaddig –, amíg a fogvatartottak fegyelmi eljárásáról szóló rendelet módosítása lehetőséget nem ad arra, hogy fegyelmi vétség esetén is közvetítői eljárással – fenytés kiszabása nélkül – lehessen igazságot szolgáltatni. Az eddigi tapasztalatok alapvetően jók: a mediációra került esetek túlnyomó részben rendeződtek, fenytés kiszabására nem került sor, vagyis a közvetítés a fogvatartás rendjének fenntartásában hatékony eszköznek minősülő technika.

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön a mediáció büntetés-végrehajtási kezek között történő felhasználásának lehetőségét 2007 óta folyamatosan vizsgálja, több országos kutatásban vett részt, valamint az eljárás gyakorlati alkalmazására is törekszik.

Az intézetben 2012-ben is több mediációs eljárás zajlott le, melyek mintegy 70%-a megállapodással zárult. A közvetítések során feldolgozott konfliktushelyzetek kiindulási alapját a zárkákban belül vagy a munkahelyen generálódott, fogvatartottak közötti súrlódások képezték – ld. az idősebb iránti tisztelt hiánya, a munkateljesítmény állandó kritizálása, az általános udvariassági formulák betartásának (köszönés) hiánya, besúgással vádolás, a zárka tisztántartásának elhanyagolása, a személyi higiénia hiánya. Ezek a konfliktusok a zárkákban és a munkahelyi (ugyancsak kényszer) közösségekben felerősödve – a fogvatartotti hierarchiába ágyazott hagyományos (fogvatartotti) megoldási módok révén – fegyelmi vétségekbe torkolltak korábban.

Az alkalmazott gyakorlat szerint, a hatályos jogszabályokkal összhangban, a fegyelmi vétséget el nem érő súlyú, de annak közeli veszélyét magában hordozó esetekben, az arról tudomást szerző illetékes nevelő mediációra sarkallja az érintett fogvatartottakat. A nevelőtiszt az eljárás során ambivalens helyzetbe kerül, hiszen egyrészt a büntetés- végrehajtási szervezet dolgozójaként a szakmai, hierarchikus „jogosítványai” továbbra is fennállnak, másrészt neutralizálódott, pusztán közvetítésre szorító szerepkörbe kerül; vagyis elvileg időlegesen kikerül a hatalmi pozícióból, úgy, hogy ugyanakkor minden résztvevő tisztában van azzal, hogy abba bármikor azonnal visszahelyezheti magát!

A nevelő a mediáció során a jogszabályok betartása és az intézeti belső rend biztosítása vonatkozásában avatkozhat az eljárásba, illetve a megszövegezett konszenzust megállapodásban rögzíti, mely dokumentum bekerül a nevelési anyagok közé. A konszenzus betartását a nevelő figyelemmel kíséri. Amennyiben annak megszegése fegyelmi vétség elkövetésével járt, azt a fegyelmi eljárás során, a fegyelmi felelősség megállapítása esetén, valamint a fenytés kiszabása körében a jogkör gyakorlója súlyosító körülményként értékelheti.

A gyakorlati tapasztalat azt jelzi, hogy az intézeti populáció tradícióiba beépült a mediáció gyakorlata, hiszen több ízben előfordult már, hogy maguk a fogvatartottak keresték fel nevelőjüket a vita közvetítéssel történő kezelése céljából. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a mediált esetek – éppen a kísérleti jelleg miatt – bizonyos fokú előzetes szűrésen estek át, vagyis nevelői közvetítésre csak az „arra érdemesek” kerültek, ami a sikerességet előrevetítette. Ezzel együtt a mediáció jól alkalmazható nevelési módszer, mivel felhasználja a fogvatartotti közösséget (a zárkában, nevelési csoportban, munkahelyen kialakult konfliktust az azt létrehozó fogvatartottak között tartja és oldja meg, nem emeli a hivatalos procedúra szintjére). Emelett fejleszti a fogvatartottak önbecsülését, felelősségérzetét (képes felelős személy módjára, konszenzussal rendezni nézeteltéréseit), illetve erősíti normakövető készségüket (a saját magunk

által vállalt magatartás, szabály betartása motivált, és ezáltal könnyebb).

Látnunk kell azonban, hogy a módszernek vannak korlátai, árnyoldalai is. Már az eddigi ismereteink alapján is leszögezhető, hogy a fogvatartotti közösség kényszer jellege a mediációt nehezíti; a közösség igazi motiváló, kontroll szerepe hiányzik. A fogvatartotti közösséget átszövő erős hierarchiát „elsősorban az erőszak határozza meg... az erősebb, magasabb státuszú elítélt jogosult arra, hogy a többiek javait elvegye, parancsokat adjon, irányítsa őket.”¹¹ Ebből fakadóan pedig amennyiben a konfliktusban magasabb helyet elfoglaló elítélt egy alacsonyabb ranghelyre sorolttal kerül összetűzésbe, a megállapodás őszintesége erősen kétséges. A fentiek illusztrálására következzen egy konkrét példa!

A 101 2012/174. számú fegyelmi eljárás tárgyalásán P. A. fogvatartott előadta, hogy a verekezésben részt vevő másik fogvatartottal, O. Sz.-szel nem ismerték egymást, konfliktusuk sem volt soha. Kijelentése nem állt messze az igazságtól, azzal a „szépséghibával”, hogy P. A.-ra O. Sz.-t egy másik, „menő” fogvatartott, R. T. uszította rá, vagyis O. Sz. az ő embere volt. A tárgyalás során kiderült, hogy korábban P. A. és R. T. között nézeteltérés volt, melyet mediációval, megállapodással zártak. (A megállapodás februárban született, a fegyelmi tárgyalásrapedig áprilisban került sor!) Ezen eset kapcsán egyértelműen kiviláglik, hogy a fogvatartotti hierarchia, a csak látszólagos motiváltság, az elítéltek íratlan konfliktuskezelési szabályai mennyire nehezítik a konszenzusra törekedő közvetítés sikerességét.

Gyakran előfordul, hogy a fogvatartottat a mediáció során pusztán a fegyelmi fenytés elkerülése – vagyis az ún. ”kedvezménytárgyaláson” értékelési körbe vont, nyilvántartott magatartás megóvásának szándéka – vezérli.

Kérdőíves felmérés

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön fogvatartotti populációja körében *kérdőíves felmérést* végeztem kollégáim, Sárkány Réka közalkalmazott és Majer Péter bv. hadnagy, nevelő segítségével, melyben mindösszesen 40 fő fogvatartott vett részt, két csoportba sorolva. A kérdőívek felvételénél a mediációban már részt vett fogvatartottak (célcsoport) mellett – kontrollcsoportot alkotva – a mediációban még nem érintett fogvatartottak (kontrollcsoport) is meg lettek szólítva.

A vizsgálódás célja egyfelől annak feltérképezése volt, hogy a célcsoport tagjai eredményesnek minősítik-e a technikát, és bevallásuk szerint milyen motivációik voltak, másfelől a kontrollcsoport tagjainak voltak-e ismereteik a resztoratív módszerről, illetve mindezek tükrében igénybe vennék-e a konfliktuskezelés ezen módját.

A kontrollcsoport 48%-a börtön, 41%-a fegyház fokozatú elítélt, 11%-uk pedig előzetesen letartóztatott fogvatartott volt. Az elítéltek legnagyobb része (41%, il-

11 Módos Tamás: A reszocializáció módszertana. Budapest, 2003, BVOP. (Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár sorozat, 2003/3.) 29. o.

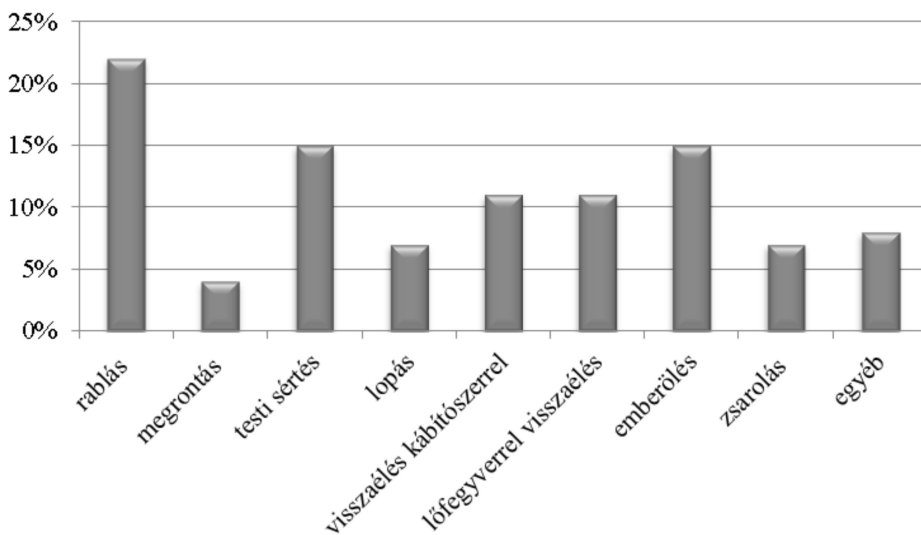
letve 37%) 4-8 év vagy 9 év feletti szabadságvesztés-büntetéssel rendelkezett. Csekélyebb mértékű - 1-3 év közötti - ítélettel 15%-uk bírt.

A csoport tagjai közül 41% első bűntényes, 41% többszörös visszaeső és 15% különös visszaeső kriminalitású volt. Két vagy több alkalommal 56%-uk volt már büntetés-végrehajtási intézetben.

A kontrollcsoport tagjai által elkövetett bűncselekmények megoszlása a következő volt:

A célcsoport 47-47%-a börtön, illetve fegyház végrehajtási fokozatú volt, 6%-a pedig előzetesen letartóztatott. Az elítéltek 73%-a 4-8 év közötti büntetés-

Elkövetett bűncselekmények (kontrollcsoport)

sét töltötte, míg a csekélyebb, 1-3 év közötti szabadságvesztésre ítélték aránya csupán 13% volt, és ennél is kevesebben (8%) rendelkeztek 9 évnél hosszabb ítéletet.

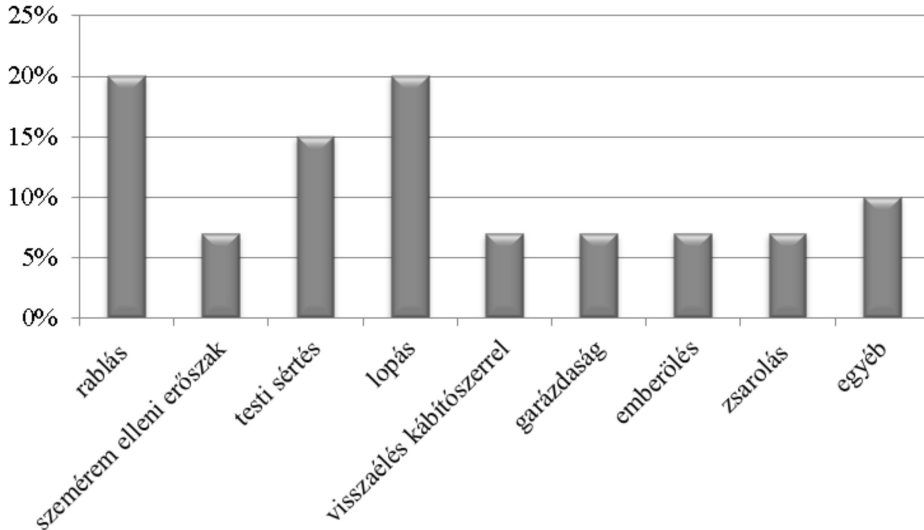
A célcsoport visszaesési mutatói a következő képet rajzolják ki: többszörös visszaeső 20%, különös visszaeső 7% (továbbá visszaesőnek nem minősülő bűnismétlő 6%), első bűntényes 67%. A csoport tagjainak 60%-a első ízben volt büntetés-végrehajtási intézetben, 2-3 alkalommal 27%-uk, ennél is többször pedig 13%-uk.

A célcsoport tagjai által elkövetett bűncselekmények:

A cél-, illetve kontrollcsoport tagjai fentebb ismertetett adatainak összevetése

alapján megállapíthatjuk, hogy a visszaeső és az első büntényesek összaránya ki-

Elkövetett bűncselekmények (célcsoport)

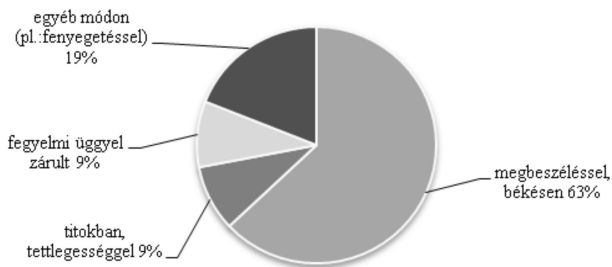

egyensúlyozott, illetve a bv. intézeteket többször megjárt, relatíve hosszabb ítéleti idejű, vagy először bekerült, de huzamosabb időt töltő, vagyis a börtön sajátos közegét jól ismerő fogvatartottak kerültek a kutatásba.

A kialakult konfliktushelyzetek rendezése az alábbi képet mutatja:

A kontrollcsoport tagjainak 59%-a nyilatkozott úgy, hogy még sosem volt konfliktusa fogvatartott-társával, a zárkatársakkal való nézeteltérést 29%, egyéb, zárkán

Konfliktusrendezés (kontrollcsoport)

kívüli félreértést 7%, elkövetett bűncselekményből fakadó problémát 5% jelzett.

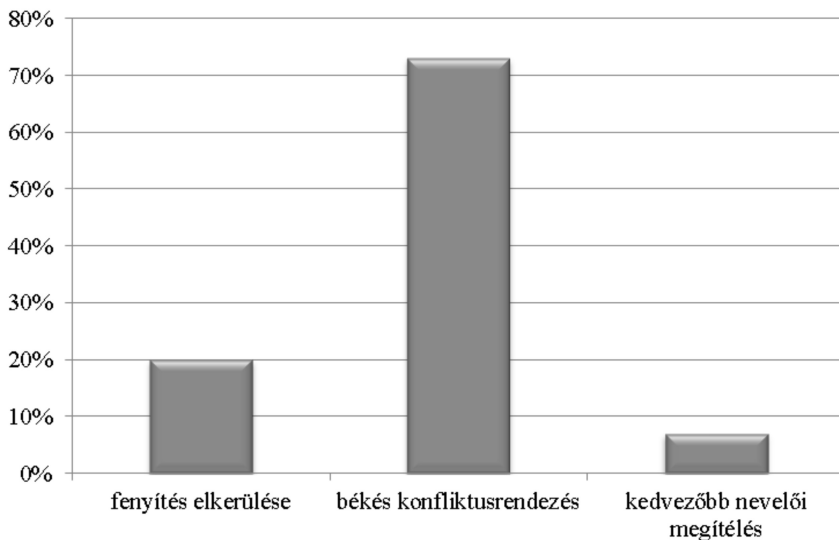
A mediációban még részt nem vett csoport tagjaiban is erős a törekvés a békés úton történő rendezésre, azonban az esetek 52%-ában a konfliktusok valamilyen – a fogvatartotti hierarchia sajátos szerveződéséből és az azt uraló agresszív viselkedésmintákból, „törvényekből” fakadó – fizikai vagy pszichikai erőszakban kicsúcsosodó módon zárultak, melyek egy része látenciában maradt (a titokban, tettlegességgel megoldott ügyek mellé lehet sorolni az egyéb módon történt megoldásokat is!). A kontrollcsoport tagjainak 54%-a elégedett a hagyományos konfliktuskezelési módokkal, elfogadják azokat, míg 46%-ban elégedetlenek velük (valószínűsíthető, hogy az összetűzések kárvallottai érzik elégtelennek a lehetőségeket).

A mediációban részt vett fogvatartottak 80%-a a nevelőktől szerzett tudomást a problémamegoldás új útjáról (20%-uk már korábban is ismerte); ez a mutató jelzi, hogy egymás között még mindig nem teljesen magától értetődő a konfliktus közvetítésre terelése, arra mintegy felülről belenyúlva a közösségbe kell ösztökélni az embereket. A kontrollcsoport tagjainak 26%-a egyáltalán nem hallott a módszerről, illetve 7%-uk egyenesen értelmetlennek találja.

A mediációra kerülő konfliktusok elsősorban a zárkatársak viselkedéséből, a zárka rendjéből keletkeztek (87%), a fennmaradó ütközések pedig a munkahelyen keletkeztek; vagyis általában a kényszerközösség generál indulatokat. A lefolytatott eljárásokkal és a létrejött megállapodásokkal az érintett fogvatartottak 93%-a teljesen, 7%-a részben elégedett volt; illetőleg 87%-uk esetében a korábbi probléma a megegyezéssel véglegesen rendeződött, újabb konfliktusok nem alakultak ki a felek között.

A válaszadók 100%-a ítélete meg úgy, hogy a mediáció mint módszer hasznos, mert „megoldja a problémákat”.

A mediáció motivációi

A célcsoport e részben tárgyalt válaszai optimizmusra adnak okot, mert egyrészt a konfliktusok túlnyomórészt rendeződtek oly módon, hogy a fogvatartás rendje, illetve a nevelési célok nem sérültek, másrészt a mediáció során létrejött megállapodások a legtöbb esetben végleges megoldást, lezárást jelentettek.

A célcsoport motivációit kutatva megállapítható, hogy a mediáció legfőbb céljaként a békés konfliktusrendezést jelölték meg a legtöbben, de nem elhanyagolható a fenytése elkerülésének lehetőségét első helyre tevő, valamint a konform magatartású, manipulatív viselkedésű fogvatartottak száma sem.

A képet tovább árnyalja, hogy – ideszámítva azokat is, akik a második fontossági ranghelyre sorolták – a válaszadók 53%-a ha nem is a legfontosabb motívációs oknak, de mindenképpen fontos indoknak tartja a fenytés elkerülésének alternatíváját.

Summa summarum: a mediáció eredményesen alkalmazható módszer lehet a büntetés- végrehajtásban, amennyiben beépül a fogvatartotti tradíciók közé (ehhez persze szükséges a társadalmi, munkahelyi hagyományok közé való beépülésére is), illetve, ha objektíve értékeljük, vagyis tisztában vagyunk az esetleges manipulatív törekvések veszélyeivel.

Családi döntéshozó csoportkonferencia

Szintén új, resztoratív módszer a *CSDCS alkalmazása*: a család, illetve a szabadulás előtt egy releváns, befogadó, támogató közeg bevonása a szabadulás előkészítésébe. A döntéshozó csoportkonferencia előkészítése, lebonyolítása felkészült szakembereket és meglehetősen sok időt igényel, mivel több embert, több helyszínt, adott esetben több és eltérő mélységű konfliktust kell összehangolni.

A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben lefolytatott CSDCS-k a konkrét szabadulást előkészítő, reintegrációt elősegítő nevelési folyamat egyik utolsó mozzanatai voltak. A facilitátor (külső, elismert szakember) az intézettel, az érintett nevelővel közösen tárta fel – a fogvatartott, majd a családja értelemszerű bevonásával – mintegy lépésről-lépésre a sikeres mikrokörnyezeti visszailleszkedést nehezítő, sok esetben tabuvá merevedett konfliktusokat, élethelyzeteket. Ezek megoldása rugalmasan, folyamatosan tágítja a döntéshozó csoport tagjainak körét (így vonódik be a helyi egyházi közösség, az elítélt lakhelyének jegyzője stb.).

A CSDCS újra felismerte a – jó esetben normakövető – család reintegráló erejét; eredményességének kulcsa ebben rejlik. Megjegyzem, a jogalkotó már az 1979. évi 11. tvr.-ben is kiemelte a család nevelési folyamatba történő bevonását a fiatalok tekintetében [ld. a Bv. kódex 50. § (2) bekezdését]; ehhez ad új kereteket, új technikát az ebből az aspektusból nézve hagyományos büntetés-végrehajtási nevelésnek a csoportkonferencia.

Fontos kiemelni, hogy a szabadulást közvetlenül megelőző időszakban lefolytatott konferenciák hosszabb távú eredményességéről a büntetés-végrehajtás direkt módon szerzett értesüléssel nem rendelkezik, ezért igen fontos, hogy a bv. intézet – más szervek, civil személyek tájékoztatása alapján – elemezhető, feldolgozható információkhoz jusson.

A családi döntéshozó csoportkonferencia a fogvatartás bármely időszakában alkalmazható a fogvatartott és családtagjai közötti konfliktushelyzetek megoldására, mert mindig a reintegrálás irányába hat.

Magam részéről a CSDCS egyetlen igazi nehezítő körülményét a humánérőigényében és a viszonylagosan nagy munkaidő-ráfordításban látom. Külső, civil szakember bevonása több szempontból is indokolt: egyrésztől némileg tehermentesíti a személyi állományt, másrésztől a nevelő szerepválságát jelentősen enyhíti, harmadrészt pedig a szakértő civil személy számára a fogvatartott és a családtagok is gyorsabban nyílnak meg.

A család – mint közösség – vitathatatlan motivációs és kontroll előnyöket hordoz magában. A vérségi kötelékben tett ígéret különös súllyal bír, ennél fogva jelentős megtérülési eséllyel kecsegtet.

Jóvátételi tevékenységek

A büntetés- végrehajtási gyakorlatban – mint új nevelési eszköz – a viszonylag jól és az egyes intézetek által szélesebb körben is alkalmazott *jóvátételi tevékenység* szintén resztoratív indíttatású. A fogvatartottak által a civil, nem bebörtönzött, normakövető – és az elkövetett bűncselekménnyel áttételesen megsértett – közösség számára tett jóvátételi aktusok pozitív hatása kétségtelen – az egyéb, ösztársadalmi eredményektől függetlenül is. A jóvátétel az egyes társadalmi csoportok számára gyűjtött pénzadományoktól kezdve az adott település parkjainak felújításán, karbantartásán keresztül a jótékonyági előadásokig ívelhet. Egyetértek Fellegi Borbála véleményével, miszerint „Bár ezen programok távol esnek a »klasszikus« resztoratív gyakorlatoktól, mindezen tevékenységek bizonyos mértékben besorolhatók a helyreállító szemlélet fogalma alá, amennyiben kialakításuk és megvalósításuk során – közvetett vagy közvetlen módon – elsődleges szempontként jelenik meg a fogvatartottak és a helyi közösség szereplői közötti kommunikáció elősegítése.”¹²

A resztoratív munkáltatás (ld. Lebujos 2012) – bár nem ezen elnevezéssel és céllal, de – régóta része a büntetés-végrehajtásnak: a közösség számára végzett fogvatartotti munka a börtönügy történetébe ágyazódott. Ugyanakkor szükséges kiemelni, hogy több ok miatt is a kárhelyreállítással alapvetően elérni kívánt büntetés-végrehajtási nevelési cél megvalósulása problematikus. A fentebb hivatkozott kommunikáció például sok esetben pusztán a munkamozzanat fogvatartott általi elvégzésére és az érintett közösség beleegyező elfogadására korlátozódik.

Álláspontom szerint az önkéntes helyreállító-jóvátételi szándékot súlytalaná teszi az a tény, hogy az intézeten kívül végzett munkák esetében az önkéntességet felülírja a fogvatartott szaktudása, illetve a biztonsági kockázatok szükségszerű mérlegelése. Ebből fakadóan pedig éppen a helyreállítás nevelési szempontból legfontosabb összetevői nem válnak tényezővé, vagyis a motivá-

12 Fellegi Borbála: Büntetés és/vagy helyreállítás. PhD disszertáció. 2008. – www.doktori-talk.elte.hu/2009.-229.o.

ció kiüresedik (sok esetben a „megbízható elítéltet” jelölik ki), a jóvátétel individualizált jellege és direktsége hiányzik (vagyis az elkövető és sértettje nem kerül közelebb egymáshoz, illetve az elítélt a „fogvatartotti massa” részeként más, számára nem konkrét személyek csoportjának tesz jóvá).

Az elérhető legnagyobb pedagógiai haszon megvalósítása érdekében célszerű lenne az ilyen jellegű munkáltatás során minden esetben a nevelési tervekhez igazítani a részvételt, az önkéntességnek nagyobb teret engedni, illetőleg a részt vevő fogvatartottak helyi kötődésére figyelemmel megvalósítani a kiválasztást, valamint lehetővé kéne tenni – és azt ösztönözni –, hogy a jóvátételben részesült közösség közvetlenül a részt vevő fogvatartottak számára adjon visszacsatolást. Az egyéni nevelési célok elérése érdekében minden esetben szükséges az adott fogvatartott nevelőjének magyarázó, megerősítő pedagógiai tevékenysége, mely az elvégzett munka jóvátételi aspektusait tárja fel az elítélt számára, így erősítve a kívánt attitűdváltást.

Az e részben tárgyalt jóvátételtől – és azon belül az ilyen indíttatású munkáltatástól – önmagában, individualizált reintegrációs személyiségváltozást elvárni nem lehet. Sokkal inkább fontosabb az a kiváltott hatás, amely az érintett normakövető közösségében indukálódik: vagyis a civil társadalomnak az a felismerése, hogy az elítéltek nincsenek visszavonhatatlanul kitépve a közösségből (oda vissza kell illeszkedniük, illetve őket oda kell visszafogadni), továbbá a szabadságvesztéssel büntetett személy nem silányul értéktelenné, hanem éppen ellenkezőleg, képessé válik az értékteremtésre. E – minél szélesebb körben realizálódó – felismerés elengedhetetlen a szabadulást követően a környezetből adott beilleszkedési esély megvalósulásához, hiszen nyilvánvaló, hogy bármilyen motivált is a volt elítélt a normakövető életmód kialakítására, az elutasító, megbélyegző mikrokönyezet azt lehetetlenné teszi.

IV. Summázat, lehetőségek

Az előzőekben ismertetett alkalmazott resztoratív módszerek alapvetően egyenrangú státuszú személyek közötti konfliktusok rendezésére szolgáló eszközök, melyek a sajátos börtönkörnyezetben is – igaz, szakmai kompromisszumok révén – működtethetők. Elméleti síkon felvetődik olyan közösségi modell alkalmazásának igénye, melyben a hierarchia is szerepet kap; mivel a büntetés- végrehajtás világa kétszeresen is hierarchikus felépítésű. Egyfelől a szervezet katonai jellegű alá- és fölérendeltséget kódol, másfelől a fogvatartotti populáció erősen és mereven hierarchizált. A resztoratív technikák tipizálása szerint a béketeremtő kör modellje az, amiben a hatalmi pozíció is megjelenik. A facilitátor a béketeremtő körben a béke megteremtése során a saját véleményét, álláspontját is megfogalmazza, és nyilvánvaló, hogy a kör közössége súlyozottan figyelembe veszi azt a döntés meghozatalakor.

A párhuzam a büntetés-végrehajtással nyilvánvalónak tűnik. A facilitátor nevelő e technika alkalmazása során a saját véleményének – nem utasításának (!) – megfogalmazása révén a részt vevő fogvatartottakat a nevelési szempontból kívánatos cél felé „terelheti”, egyúttal nevelői szerepe sem sérül, miközben a

fogvatartotti közösség problémamegoldó ereje javul. A béketeremtő kör magyar nyelvű szakirodalma viszonylag szűknek mondható, ugyanakkor ne feledjük, hogy a magyar büntetés-végrehajtási szakemberek nevelési tevékenysége során részleteiben ösztönösen is alkalmazott technikáról van szó. A módszer részleteinek kimunkálása, finomítása és gyakorlati megvalósítása célszerűnek tűnik.

Az említett és nevelési koncepcióba illesztett, illesztendő resztoratív módszerek, technikák a büntetés-végrehajtás fejlődését segítő, ösztönző elméletek gyümölcsei, melyek egyre szélesedő szakirodalommal és empirikus ismerettel bírnak.

Úgy vélem, ha a választhatóság a retributív és resztoratív igazságszolgáltatás relációjában fennmarad, vagyis nem a börtön létjogosultságát megkérdőjelező abolicionista látásmód vagy a logikátlan megtorló szemlélet kizárólagossága határozza meg a bűncselekményekre és az elkövetők személyére adott reakciók minőségét, úgy egyes resztoratív technikák a racionális büntető igazságszolgáltatás hatékony kiegészítői lehetnek.

Felhasznált irodalom

Bárd Petra: A helyreállító igazságszolgáltatás elméletei és módszerei. In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve – 2009. I. kötet. Szerk. Borbíró Andrea, Kerezsi Klára. Budapest, 2009. 189–222. o.

Csányi Vilmos: Egyszemélyes kultúrák. – www.c3.hu/~tillmann/egyebek/arsvitae/csanyi
Felelősségvállalás, kapcsolat és helyreállítás. Szerk. Barabás Tünde, Fellegi Borbála, Windt Szandra. Budapest, 2011.

Fellegi Borbála: Büntetés és/vagy helyreállítás. PhD disszertáció. 2008. – www.doktori-talk.elte.hu/2009.

Király Zoé Adrienn: Az Egyesült Államok kriminálpolitikája és az amerikai szupermax börtönök. Börtönügyi Szemle, 2011. 2. 87–100. o.

Lebujos Imre: Resztoratív módszerek a büntetés-végrehajtási intézetekben (Utópia vagy valóság?) Börtönügyi Szemle, 2012. 4. 33–52. o.

Módos Tamás: A reszocializáció módszertana. Budapest, 2003, BVOP. (Büntetés-végrehajtási Szakönyvtár sorozat, 2003/3.)

Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Budapest, 2001. Korona Kiadó.

Negrea Videa: Resztoratív modellek. – mediator09.web44.net/III.%20Felev/.../resztorativNegrea.doc

Vígh József: A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Jogelméleti Szemle, 2003. 2.